

Лебідь Світлана Григорівна (1972 р.н.). У 1994 р. закінчила Херсонський державний педагогічний інститут за спеціальністю «Біологія та хімія». Працює заступником директора СШ № 18 м.Миколаєва. Аспірантка, тема дослідження «Принципи системності у формуванні екологічної культури школярів».

Екологічна культура як складова гуманізації виховання

Гуманізм у вихованні – це певна світоглядна позиція, яка в центр буття ставить людину, і тому все в цьому світі набуває значення смислу і цінності лише у співставленні з нею, розміщується навколо неї як найвищої цінності. Слово “гуманізм” латинського походження, воно означає “людський”, “людяний”,

тобто повагу до людини, віру в її сили та можливості, інтерес до внутрішнього світу тощо.

Одним з головних завдань школи гуманісти минулого вважали формування у людини таких високих моральних якостей, які б підносили велич її особистості. Центральне місце у вихованні вони відводили моральному аспекту. Гуманісти-педагоги виступали проти тілесних покарань, захищали право дітей на повагу, виступали проти суворої шкільної дисципліни.

Видатний мислитель-педагог XVIII ст. Жан-Жак Руссо закликав до втілення ідей гуманізму в практику виховання і вважав, що головна мета виховання – навчити людину жити, виконувати свої обов’язки, вміти витримати всі біди життя, розвивати почуття його краси. Він виступає проти методів, які б ставили дитину в ситуацію приниження, болю, переживання.

Ідеї гуманізму у вихованні стверджували сучасники Руссо – Гельвецій, Дідро, Гольбах та інші. К.А.Гельвецій, французький філософ-матеріаліст, у працях “Про розум”, “Про людину, її розумові здібності та виховання” в центрі своєї системи ставить людину, її можливості.

Таким чином, поняття “гуманізм” включає в себе любов до людей і повагу до них, доброту, чуйність і цілий ряд інших якостей. Справжня вихованість особистості визначається гуманістичним ядром, в центрі якого – безкорислива любов, що виявляється за правилом: “людина не по-хорошому мила, а по-милому хороша”.

Сьогодні ми гостро відчуваємо необхідність повернутися обличчям до людини, її моральності, з’ясувати її сутність, зрозуміти її, замислитись над тим,

що є гуманного в ній. Осягаючи людину в собі та інших, ми духовно засвоюємо нашу історію, її моральну правду, замислюємося над подіями нашого сьогодення.

Таким чином, нині ідеї гуманізму також є дуже актуальними. Але слід відзначити особливості сучасної ситуації щодо цього питання. Крім морального, сьогодні набуває силу фізичний аспект гуманного відношення до людини. Він виявляється в необхідності розв'язання питань охорони здоров'я і фізичного розвитку населення. Згідно із статистикою, зараз у багатьох дітей фіксується зміна складу крові, що супроводжується вегето-судинною дистонією, різким зниженням імунітету, зростає кількість онкологічних захворювань. Щороку в Україні народжується з різними аномаліями 35 тисяч дітей, тобто на 1000 народжуваних дітей – 142 хворих. Як результат, кожний третій учень не може засвоїти знання на рівні, що відповідає середній освіті, кожна дев'ята дитина має ознаки розумового відставання. Подібний “ефект” спостерігається у промислово розвинутих районах, де ґрунт, повітря, їжа забруднені солями важких металів, отрутохімікатами, а повітря і вода – відходами виробництва.

Ці тривожні факти спонукають до висновку, що в рамках гуманістичного підходу до виховання, треба вирішити ці проблеми. Сама людина як біологічний вид перестане існувати. Саме ці причини викликали у автора потребу проаналізувати витоки цих проблем, щоб можна було знайти ефективне рішення їх.

Для цього розглянемо сучасну ситуацію в світі.

У наш час людство переживає надзвичайно важливий, критичний період своєї історії – період небаченого досі загрозливого для існування цивілізації зростання низки негативних факторів деградації природи, деградації людської моралі, зростання до критичного рівня конфлікту між техносферою і біосферою.

Погіршення стану більшості екосистем біосфери, значне зменшення біопродуктивності й біорізноманіття, катастрофічне виснаження ґрунтів і мінеральних ресурсів при одночасному небаченому досі зростанні забруднення ресурсів усіх геосфер, пов'язані з інтенсивним зростанням населення землі та розвитком науково-технічної революції протягом останніх 40-50 років. Саме необхідність задоволення потреб людської спільноти призвела до небаченого розширення масштабів господарської діяльності, якісних змін у пропорціях світового господарства, у виробничих силах, характері виробничих потужностей, техніці й технологіях, асортименті продукції, виробничому й особистому споживанні. Моделі виробництва й споживання, які склалися у світі, перестали відповідати умовам нормального співіснування людини й природи. Образно кажучи, до розвитку глобальної екологічної кризи і тісно пов'язаної з нею соціально-економічної кризи, які сьогодні загрожують існуванню нашої цивілізації, призвели кілька “вибухів”: демографічний, тобто надзвичайно швидке, вибухоподібне зростання кількості населення Землі за останнє століття,

промислово-енерготехнічний і викликаний першими двома вибух насильства над природою. Люди забули, що іншого джерела, окрім біосфери та її ресурсів, для підтримання існування життя на Землі, в тому числі й людини, не існує.

Таким чином, загальний гуманний інтерес сьогодення – збереження життя на Землі, забезпечення людини умовами існування через збереження цілісності біосфери планети.

Усе це залежить від екологічної свідомості людей, їхніх почуттів, особливо таких, як совість, відповідальність, доброта, а також їхніх вчинків повсякденної гуманної діяльності.

Діяльність людини, яка привела до екологічної кризи, відбувалася в межах правил антропоцентричного гуманізму, тобто ідеї підкорення людині всього, що є в природі, ідеї панування над природою. Як показало життя, ця ідея виявилася хибною. Загальнолюдський інтелект разом з найсучаснішою технікою, незважаючи на могутність, нині не в змозі штучно керувати і підтримувати біосферу, мільйони видів живих істот, які протягом сотень тисячоліть еволюційно виробляли свої складні численні взаємозв'язки (через обмін речовин, енергії та інформації) для гармонійного співіснування. Доведено, що людина ще не може створити екологічно чистих господарств, ідеальної глобальної соціосистеми з регульованою народжуваністю, економічною і соціальною стабільністю. Сучасні технології стали потужним інструментом, за допомогою якого людина споживає значно більше, ніж природа може продукувати, а також викидає в довкілля таку кількість відходів, яку природа не в змозі знешкодити.

Настав час керуватися в наших діях правилами іншого гуманізму – екологічного. Основна його ідея – людина є лише часткою природи й космосу, із законами й силами яких вона повинна рахуватися. Не владарювати над природою, а співпрацювати з нею, бути не “царем природи”, а її невіддільною часткою. У XXI століття людина повинна вступити з новою філософією життя – екологічною, згідно з якою вона є часткою єдиної людської родини, планетарного братства, з новою екологічною етикою, що базується на шануванні всіх живих істот Землі. Мова йде про формування *екологічної культури особистості*.

Нині існує декілька тлумачень цього феномену. Відсутність однозначного визначення пояснюється тим, що як спеціальний об'єкт дослідження екологічна культура вивчалася обмеженим колом науковців. Як правило, цим терміном позначають певний тип відношень до природи та ті психологічні структури, які регулюють поведінку в ній. Але при цьому кожен вкладає в нього певний зміст, притаманний власним поглядам.

А.І.Погорелова вважає: “Розвинута екологічна культура – це відчуття людиною свого зв'язку з іншими людьми, зі світом людей, як цілісним планетарним соціоприродним утворенням” [1]. На її думку, тільки на базі даної культури можливі правильне розуміння природного та створеного працею середовища,

усвідомлення кожною людиною з дитинства цінності природи, активна участь у рішенні екологічних проблем.

Близьким до цього є визначення М.Г.Доброхода, у якому він бачить екологічну культуру як “форму адаптації етносу до природних умов та засіб створення своєї ойкумени” [2]. Але тут не розкривається сутність цих форм та засобу.

Зв'язок з навколишнім середовищем здійснюється за рахунок різноманітних видів діяльності, тому серед тої незначної кількості глумачень екологічної культури, які зустрічаються в літературних джерелах, можна відзначити діяльнісний підхід до її визначення. Так, В.Д.Бондаренко підкреслює, що екологічна культура являє собою “...культуру всіх видів діяльності, так чи інакше зв'язаних з пізнанням, використанням, перетворенням природи” [3]. Він також розкриває зміст екологічної культури. Для нього це науково обґрунтовані види раціонального природокористування, засоби збереження навколишнього середовища, норми екологічно-коректної поведінки в природі.

В роботах В.С.Крисаченка екологічна культура виступає об'єктом дослідження і тому описується та характеризується досить детально. Він пише: “Екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів”. І ще: “Екологічна культура як діяльність є відтворенням умов людського існування в довколишньому природному світі, в тому числі й антропогенно зміненому” [4].

Аналізуючи наведені визначення, стає очевидним, що кожне з них або охоплює лише певну частку більш глибокого за змістом явища екологічної культури, або взагалі не розкриває його зміст, обмежуючись тим, що це “частка загальної культури”, яка зв'язана із ставленням до природи. Тому, пропонуючи визначення даного феномену, автор вважав необхідним відзначити в ньому два аспекти: особливості змісту такої форми культури та ознаки її особистого розкриття.

Ми уявляємо собі екологічну культуру як систему відношень людини до навколишнього природного та соціального середовища, яка включає наукові знання про нього, уявлення себе невід'ємною його часткою, переконання в необхідності підлягати його законам та діяльність, яка направлена на збереження його природної цілісності. Саме формування екологічної культури суспільства, а не запровадження екологічно чистих технологій може бути засадою розв'язання екологічних проблем. Це пояснюється думкою, що екологічні негаразди закорінені в світі мислєдїяльності, а не в світі природи, що сутність екологічної проблематики охоплює відношення “людина – людина”, а не “людина – природа”. Люди мають розуміти, що якими б не виявилися варіанти стратегії виживання, вони повинні взяти на себе тягар надскладних зобов'язань перед собою, своїми близькими, підготувати й поступово реалізувати цілу низку самообмежень. Ці

необхідні обмеження, що будуть утверджуватися в нашому житті, будуть впливати на формування нового характеру майбутньої цивілізації, структуру відносин між країнами, народами і окремими людьми. Це буде нова філософія життя, яка так глибоко відрізнятиметься від нової сучасної філософії, як мораль первісних племен від моралі суспільства ХХ століття.

Підвалинами нової моралі, нової філософії життя мають бути природоцентризм, планетарний загальнолюдський підхід до вирішення земних соціально-економічних та екологічних проблем; ідея універсалізму, глобальної і космічної взаємозалежності всіх процесів, ідея необхідності безумовної реалізації підказаних екологічними законами і досвідом попереднього розвитку самообмежень, ідея оптимального використання всіх ресурсів Землі на основі впровадження нових технологій і міжнародної глобальної експертної оцінки цих ресурсів; ідея збереження біорізноманіття.

Інакше кажучи, необхідним є розуміння імперативності екологічних вимог, неможливості їх порушення, переходу знань у переконання, формування певних етичних екологічних норм, формування екологічної свідомості. Останнє передбачає перебудову поглядів і уявлень людини, коли засвоєні знання і екологічні норми стають його власними переконаннями, внутрішніми регуляторами поведінки щодо природи. Якщо екологічні знання не стають імперативом поведінки, можна говорити не про екологічну свідомість людини, а лише про її передумови.

Розвиток екологічної культури передбачає формування еколого-світоглядних переконань, цінностей і норм екологічної етики, навиків природоохоронної роботи.

Слід враховувати, що “привласнення” людиною екологічних норм відбувається на основі позитивних зв'язків між знаннями і почуттями в процесі діяльності, переживання екологічних норм як особисто значущих. В основі психологічного механізму засвоєння і привласнення екологічних норм лежить усвідомлено емоційне ставлення до них, єдність знання і переживання, громадського і особистого сенсів діяльності.

Для того, щоб знання увійшло в систему домінуючих потреб, установок і ціннісних орієнтацій особи, вони повинні бути пов'язані з переживаннями. Знання тільки тоді втілюються у переконання, якщо зачіпають сферу почуттів людини. Пронизуючи погляди і уяви, почуття стають одним із структурних елементів світогляду.

Зрозуміло, що завдання формування екологічної культури – це ланка освітянської діяльності. В сучасній теорії та практиці педагогічної науки існує напрям екологічної освіти та виховання. В рамках цієї роботи раціонально розглянути його мету та принципи.

Мета екологічної освіти (освіти в галузі навколишнього середовища) впливає із сучасного розуміння її сутності, визначеної колективними зусиллями спеціалістів багатьох країн світу,

рекомендацій міжнародних форумів з даної проблеми, специфіки та потреб нашої держави.

Основною метою освіти в галузі навколишнього середовища є формування екологічної культури особистості як форми регуляції взаємодії людини з природою.

Екологічна культура характеризується різнобічними глибокими знаннями про навколишнє середовище (природне і соціальне); наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій по відношенню до природи; екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи й свого здоров'я; набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому і локальному рівнях); безпосередньою участю в природоохоронній діяльності; передбаченням можливих негативних віддалених наслідків природоперетворюючої діяльності людини. Отже, екологічна культура проявляється у свідомості, мисленні, поведінці та діяльності особистості.

Мета екологічної освіти досягається поетапним шляхом вирішення освітніх, виховних і розвиваючих завдань: виховання розуміння сучасних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їх актуальності для всього людства, своєї країни і рідного краю;

- розвиток особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на національному й глобальному рівнях; зосередження уваги при цьому на аналізі власної поведінки, почутті обов'язків перед близькими людьми, співвітчизниками, світовим співтовариством у галузі охорони природи; засвоєння ціннісних орієнтацій як кращих досягнень загальнолюдської і національної культур, розуміння багатогранної цінності природи (не лише утилітарної, а й естетичної, науково-пізнавальної, рекреаційної, морально-етичної);
- оволодіння науковими знаннями про взаємозв'язок у системі "людина – суспільство – природа", формування знань і умінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток творчої і ділової активності при розв'язанні екологічних проблем і життєвих ситуацій; сприяння переходу опанованих знань в особисті переконання, які виключають можливість лицемірства по відношенню до природи; розвиток потреби у спілкуванні з природою; розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно правильної поведінки; засвоєння народних традицій у взаємовідносинах людини з природою і кращих досягнень світової практики; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження; залучення підростаючого покоління до активної природоохоронної діяльності на основі набутих знань і ціннісних орієнтацій.

Екологічна освіта спрямовується на подолання споживацького ставлення до природи та її ресурсів, поєднання раціонального й емоційного у

взаємовідносинах людини з природою, що базується на принципах добра і краси, розуму, свідомості і патріотизму.

На міжнародному рівні освіта в галузі навколишнього середовища розглядається як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Основоположне значення мають такі її принципи:

- неперервність, системність і систематичність, що забезпечують організаційні умови формування екологічної культури особистості, наступність між окремими ланками освіти;
- міждисциплінарний підхід до формування екологічної культури, який передбачає не механічне включення різнобічних знань екологічного спрямування у зміст різних предметів, а їх логічне підпорядкування основній меті екологічної освіти;
- висвітлення екологічних проблем на глобальному національному і краєзнавчому рівнях, що передбачає ознайомлення з загальними і локальними проблемами навколишнього середовища, а також практичну участь у розв'язанні місцевих екологічних проблем. "Мислити глобально, діяти локально", – так образно можна виразити цей принцип, використовуючи девіз відомої організації "Грінпіс";
- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків із навколишнім середовищем. Цей принцип виражається формулою: "Відчувай, спостерігай, узагальнюй, дій". Поряд із високою екологічною компетентністю акцентується увага на формуванні моральних загальнолюдських якостей, оціночно-критичного мислення, емоційно-художнього сприйняття довкілля, засвоєння правових норм поведінки.

Екологічна освіта передбачає вдосконалення внутрішнього світу самої людини на засадах почуття людської гідності, гуманізму, взаємодопомоги, виховання альтруїстичних якостей особистості.

Екологічна освіта розвивається з урахуванням традиційної культури, але не тільки у вузьконаціональному, а й у планетарному аспекті, через усвідомлення себе як частки мікросвіту, пов'язаної з ним численними нерозривними зв'язками.

Екологічна криза є наслідком спільної дії таких факторів, як неконтрольований демографічний вибух, виснаження природних ресурсів і активне зростання забруднення повітря, води й ґрунтів, які природа вже не в змозі знешкодити. Інша серйозніша причина екологічної кризи – це занепад духовності, надзвичайно низький рівень екологічної культури у цілих народів і націй, низький рівень екологічної освіти більшості урядовців та керівників практично в усіх країнах світу, загальний спад морального рівня протягом останніх десятиліть.

Дослідження сучасних соціологів та психологів переконливо свідчать, що однією з причин розвитку

глобальної екологічної кризи є зростання в другій половині XX століття кризи людського духу: сплеск антисупільного егоїзму, нігілізму, планетарна епідемія аморальності, злочинності, алкоголізму, наркоманії і проституції, тотальної легковажності, байдужості і жадоби швидкої наживи, індивідуальна деградація в різних її проявах, зниження духовного й культурного рівня.

Стає все більш зрозуміло, що ступінь розвитку цивілізації вимірюється аж ніяк не кількістю кіловат, які виробляються її енергоустановками, а низкою моральних і духовних критеріїв, мудрістю людей, які рухають вперед цивілізацію. Подальший прогрес людського суспільства неможливий без розвитку культури й етики, духовності і моралі. Людство мусить сьогодні переглянути свої життєві принципи й цінності, знову відчутти себе невід'ємною часткою природи й зрозуміти, що духовне здоров'я людини невіддільне від

здоров'я природи.

Література

1. Погорелова А.І. Екологічна культура: проблеми і формування в Україні // Рідна природа. – 1993. – № 5. – С. 3.
2. Доброход М.Г. Філософія екологічної освіти // Освіта. – 1995. – 29 травня.
3. Бондаренко В.Д. Культура общения с природой. – М.: Агропромиздат, 1987. – С. 49.
4. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: Навчальний посібник. – К.: Заповіт, 1996. – С. 9.